

13ο - Η τελευταία πολιτική κουβέντα

Ένας τίμιος αγωνιστής

Μεγάλος στην ηλικία πια, όταν συναντιόμασταν με τον πατέρα μου, αποφεύγαμε να συζητούμε οικογενειακά θέματα,

γιατί συνήθως ξεχείλιζε από μέσα μου τόσο βαθειά ριζωμένος θυμός και απόρριψη για τη ανάρμοστη συμπεριφορά του στην οικογένειά μας, που δεν ήθελα να καταπιέζομαι ή να τον πληγώνω μιλώντας γι' αυτά. Κάθε φορά που ένα θέμα ερχόταν στην επιφάνεια, έκοβα τη συζήτηση για την αποφυγή τυχόν συγκρούσεων. Οι κόσμοι μας ήταν τόσο μακριά, που

θα ήταν μάταιη κάθε προσπάθεια να συναντηθεί ο λόγος μας στο ίδιο μήκος κύματος. Εκείνος το καταλάβαινε και σώπαινε. Πάντως σε όλους τους γνωστούς του διαλαλούσε ότι όλα του τα χρήματα τα ξόδευε για τις σπουδές μου και για τον ανάπηρο γιο του, χωρίς βέβαια να δίνει δεκάρα σε κανένα μας. Έτσι προσέλκυε την εκτίμηση και τη συμπάθειά τους, ώστε να τον φροντίζουν περισσότερο και, συγχρόνως, για να αποκαταστήσει τα αισθήματα ενοχής και να επουλώσει τις πληγές που αφορούσαν την οικογένεια και παρέμεναν ανοιχτές.

Συζητούσαμε όμως πάντα για πολιτική, κάτι που και οι δύο είχαμε ανάγκη. Αισθανόμουν υπερηφάνια που ο πατέρας μου πολέμησε τον κατακτητή, είχε όνειρα για έναν καλύτερο κόσμο και αγωνίστηκε γι' αυτό. Στις περιοχές που ήταν Ταγματάρχης της πολιτικής ασφάλειας του ΕΛΑΣ, οι κάτοικοι και ιδιαίτερα οι πολιτικοί του αντίπαλοι, μόνο καλά λόγια είχαν να πουν για τη συμπεριφορά του. Ήταν πολύ ευχάριστο για μένα να ακούω από τους ανθρώπους αυτούς ότι όφειλαν τη ζωή τους στην παρέμβαση του πατέρα μου. Ήταν ενάντια σε κάθε διευθέτηση διαφορών μέσω της βίας και θεωρούσε έγκλημα τις σκληρές, παρορμητικές αποφάσεις των λαϊκών δικαστηρίων. Πολλές

τέτοιες ιστορίες γνωρίζω για τον πατέρα μου, αλλά θα παραθέσω μόνο μία όπως την αφηγήθηκε ένας κάτοικος γειτονικού χωριού, καθώς συζητούσαμε στο κεντρικό καφενεδάκι:

- Που λες Αριστοτέλη μου, το ότι είμαι ζωντανός και μιλάμε αυτή τη στιγμή, το οφείλω στον πατέρα σου. Αν δεν περνούσε τυχαία ο Μπαρμπαμήτσιος από το χωριό μας, τώρα θα ήμουν στον άλλο κόσμο.
- Αλήθεια, πώς έγινε αυτό;
- Είχα μια ψυχοκόρη που δεν με χώνευε καθόλου και ήθελε να με ξεκάνει. Την ιδέα την πήρε από κάποιο άλλο περιστατικό, όπου μετά από καταγγελία οι αντάρτες καθάρισαν έναν συγχωριανό μας για να τον τιμωρήσουν. Πήγε, λοιπόν, η ψυχοκόρη μου και κατάγγειλε στις αρχές του ΕΛΑΣ ότι της επιτέθηκαν με ανήθικους σκοπούς. Έγινε τότε λαϊκό δικαστήριο και αποφάσισαν να με εκτελέσουν. Για καλή μου τύχη, εκείνη τη μέρα ήταν διερχόμενος από το χωριό μου ο πατέρας σου. Βλέπει τους κατοίκους αναστατωμένους, ρώτησε τι συμβαίνει και ο κόσμος τού είπε για το συμβάν. Τότε ο Μήτσιος πήρε άδεια από τον υπεύθυνο του ΕΛΑΣ και ήρθε να με βρει. Μόλις τον αντίκρισα του είπα «Σώσε με Μήτσιο μου, με πάνε για εκτέλεση για πράμα που δεν έκανα. Αυτή η ψυχοκόρη μου θέλει να πάρει την περιουσία μου μια ώρα γρηγορότερα για να παντρευτεί και σκαρφίστηκε αυτή την ιστορία¹». Ευτυχώς ο Μήτσιος με ήξερε πολύ καλά, πείστηκε πως ήταν πλεκτάνη και ότι θα πήγαινα τζάμπα και βερεσέ. Πώς όμως θα μπορούσα εγώ να το αποδείξω αυτό; Κατάφερε λοιπόν να του δοθεί η άδεια από τον υπεύθυνο της περιφέρειας να χειριστεί την υπόθεση. Αν και ο πατέρας σου δεν είχε αρμοδιότητα στην περιοχή μας, επειδή είχε την εκτίμηση των από πάνω, του την έδωσαν. Για να σιγουρευτεί ότι επρόκειτο για σκευωρία εναντίον μου, πήγε και κάλεσε αμέσως την ψυχοκόρη μου και τη μάνα της και τους είπε: «Είναι άδικο να εκτελεστεί ο άνθρωπος. Σκεφτείτε το λίγο ακόμη». Η γυναίκα μου έδειξε λίγη κατανόηση, αλλά η ψυχοκόρη μου επέμενε με βρισιές και

¹ Η αλήθεια είναι πως ο εν λόγω κύριος πούλησε την περιουσία της ψυχοκόρης του για να προικίσει την πραγματική του κόρη.

κατάρες. Τότε ο πατέρας σου τους είπε να πάνε στο δωμάτιο μόνες, να το συζητήσουν και να το καλοσκεφτούν. Ο Μήτσιος είχε πείρα από ψεύτικες κατηγορίες και είχε καταστρώσει κρυφά το σχέδιό του. Είχε φροντίσει από πριν, την ώρα που συζητούσαν μόνες τους, να βάλει κάποιον δικό του στην καταπαχτή, ξέρεις, στον χώρο πάνω από το δωμάτιο, που μοιάζει με σοφίτα ή πατάρι, για να ακούσει τη συνομιλία. Εκεί η ψυχοκόρη εκδηλώθηκε στη μάνα της και είπε πράγματα που την εξέθεσαν. Μετά το τέλος της συζήτησης, τις ξανακαλεί ο Μήτσιος και ζητάει να ακούσει τι αποφάσισαν. Η μάνα ήταν δαγκωμένη, αλλά η ψυχοκόρη συνέχιζε τις βρισιές και επέμενε στην αρχική της κατάθεση προκειμένου να εκτελεστώ. Τότε ο Μήτσιος τής ανακοίνωσε τι άκουσε ο συνεργάτης του να λέει στη μάνα της και ότι μετά από αυτό ήταν η ίδια που κινδύνευε να πάει για εκτέλεση, αν δεν αναθεωρούσε την κατάθεσή της. Τα έχασε εκείνη, μπέρδεψε τα λόγια της και άρχισε να τα αλλάζει. Ευτυχώς, την παντρέψαμε και πήγε στο καλό κι εγώ τώρα είμαι ζωντανός».

Αυτά και άλλα πολλά άκουγα για τον πατέρα μου, που με έκαναν να ξεχνάω όλα τα υπόλοιπα που με πλήγωναν.

Έζησε 92 χρόνια ο Μπαρμπαμήτσιος. Λιγόφαγος, του άρεσαν πολύ τα τσιπουράκια, οι μεζέδες, το κάπνισμα και οι γυναίκες, για τις οποίες τα έδινε όλα. Όταν πήγαινα στα Τρίκαλα, καθόμασταν συνήθως σε τσιπουράδικα κι εκεί κάναμε πολιτική συζήτηση. Ήταν η περίοδος της κατάρρευσης του υπαρκτού σοσιαλισμού. Παρά την προχωρημένη ηλικία του, το μυαλό του ήταν διαυγέστατο. Συνήθιζε να αρθρογραφεί στις τοπικές εφημερίδες, γιατί οι δημοσιογράφοι τον εκτιμούσαν για τους αγώνες του, οπότε ήταν πάντα ενημερωμένος. Έγραφε με έναν αυθόρμητο τρόπο, τύπου Μακρυγιάννη, που σε εξέπληττε. Είχα ήδη δημοσιεύσει την αυτοβιογραφία του κι εκείνος περήφανα τη μοίραζε σε φίλους και γνωστούς του.

Μια επαναθεώρηση του εμφυλίου

Ήταν μία από τις συζητήσεις μας, που κάναμε δύο-τρία χρόνια πριν φύγει από τη ζωή. Τη θυμάμαι σαν να έγινε χθες, γιατί ήταν η μοναδική σοβαρή κουβέντα που είχαμε μεταξύ μας και, όπως

αποδείχτηκε, και η τελευταία. Η υγεία του άρχισε να χειροτερεύει, γι' αυτό αποφάσισα να κρατήσω μερικές σημειώσεις, μήπως εντόπιζα κάτι χρήσιμο για να το προσθέσω συμπληρωματικά στην αυτοβιογραφία του. Ευτυχώς που σκέφτηκα να καταγράψω τη συζήτησή μας και με μαγνητοφώνηση, γιατί, όταν τελείωσε, είδα πως είπαμε περισσότερα από όσα περίμενα και κατάλαβα πόσα κοινά είχαμε στις ιδέες, που δεν το είχα συνειδητοποιήσει προηγουμένως! Αισθάνομαι τώρα ευτυχής, που αυτή την εικόνα κράτησα από τον πατέρα μου. Αυτή μόνο, που θα γεφύρωνε το χάσμα που μας χώριζε όλη μας τη ζωή.

Στην κουβέντα που ανοίξαμε εκείνη τη μέρα, είχαμε όλη την ηρεμία και τη χρονική άνεση για να ξανοιχτούμε - για πρώτη φορά τόσο πολύ - και να θίξουμε θέματα που πάντα με απασχολούσαν. Ξεκίνησα ακριβώς από μια φράση που έγραφε στην αφιέρωση της αυτοβιογραφίας του στον εγγονό του: *«Αφιερώνεται στον εγγονό μου Δημήτρη και τη γενιά του με την ευχή τα παθήματά μας να γίνουν μαθήματα για πιο ώριμους και λιγότερο μάταιους αγώνες»*.

Με αφορμή αυτή την αφιέρωση, άρχισα να του κάνω ερωτήσεις.

- Βλέπω εδώ στο βιβλίο σου, την αφιέρωση που κάνεις στον εγγονό σου τον Δημήτρη που φέρει και το όνομά σου, όπου εύχεσαι η γενιά του να παλέψει για λιγότερο μάταιους αγώνες. Και ήθελα πάντα να σε ρωτήσω. Καταρχάς, αγωνίστηκες με όλη σου την ψυχή ενάντια στον κατακτητή και πέρασες πολλές κακουχίες. Μετά, είπες, αναγκάστηκες να πάρεις τα βουνά και να συμμετάσχεις στον εμφύλιο, αφού είχες ήδη χαρακτηριστεί σαν αντάρτης και δεν μπορούσες να κάνεις αλλιώς. Έπρεπε να αγωνιστείς για τις ιδέες σου.

Δεν πρόλαβα να ολοκληρώσω την ερώτησή μου και ακούγοντας την τελευταία φράση μου, με απαντάει:

- Καλά τα λες. Όμως εδώ δεν ήταν μόνο οι ιδέες που μας έκαναν να πολεμάμε. Κάθε παράταξη ήθελε να πάρει με κάθε τρόπο την εξουσία, η μια για να αλλάξει την κοινωνία και η άλλη για να τη συνεχίσει από εκεί που την είχαμε αφήσει, στα κακά της χάλια, δηλαδή. Ήρθαν έτσι τα πράγματα που, από τη στιγμή που ανήκες σε ένα από τα δύο στρατόπεδα, έπρεπε ή να

νικήσεις ή να εξοντωθείς. Δεν γινόταν να κάνεις πίσω. Και η παράταξη που ήρθε στα πράγματα μετά τον πόλεμο δεν θα άφηνε έτσι εύκολα τους αριστερούς να φέρουν τα πάνω κάτω. Όταν τραβάς πολύ το σκοινί και με πείσμα, τι περιμένεις να κάνουν αυτοί που κυβερνούν; Τη δημοκρατία θα κοιτάνε, ή πώς να σου κόψουν τα ποδάρια, να μην τολμήσεις να κουνηθείς; Προπαγάνδα, λάσπη, τρομοκρατία, φυλακίσεις, εκτοπίσεις και εξορίες περίμεναν όλους εμάς, που, δίκαια ή άδικα, είχαμε θεωρηθεί επικίνδυνοι λόγω των φρονημάτων μας. Και δεν ήταν μόνο αυτά. Η ασφάλεια μάς είχε φακελώσει και μας παρακολουθούσε. Μας είχαν στερήσει τα πολιτικά μας δικαιώματα. Σιωπηρά ή φανερά, είχαμε αποκλειστεί από τα αξιώματα και τις θέσεις του δημοσίου. Αυτά ήταν μόνον για τους δηλωμένους «εθνικόφρονες». Ούτε λαχεία δεν μπορούσαμε να πουλάμε.

- Καταλαβαίνω. Παρ' όλα αυτά, η αδικία που νιώθατε, αντί να σας πτοήσει, δυνάμωνε μέσα σας τη θέληση να αντισταθείτε, να υπερασπιστείτε την ταυτότητά σας. Από την άλλη μεριά όμως, σας εμπόδιζε να βάλετε κι εσείς λίγο νερό στο κρασί σας. Αυτό που ήθελα από καιρό να σε ρωτήσω είναι: εσύ τι πιστεύεις; Αν μετά τον εμφύλιο ερχόντουσαν στα πράγματα οι κομμουνιστές, δεν θα έκαναν κι εκείνοι τα ίδια στους αντιφρονούντες, αφού κι εκείνοι θα φοβούνταν τις έντονες αντιδράσεις τους, που θα είχαν συμπαραστάτες τους ισχυρούς της Δύσης; Δεν θα επιχειρούσαν, πρώτα από όλα, να κατατροπώσουν τον αντίπαλο, να τον εξουδετερώσουν πριν προλάβει να σηκώσει κεφάλι και να εξοντωθούν και οι ίδιοι από αυτόν, αφού η αντιπαλότητα είχε φτάσει στα άκρα; Δεν είδες τι έγινε στα δήθεν κομμουνιστικά κράτη του ανατολικού μπλοκ; Μπορεί να είχαν όλοι δουλειά και ψωμί, οι διώξεις όμως και η τρομοκρατία των αντιπάλων, οι παρακολουθήσεις και η λογοκρισία, τα προνόμια της ηγεσίας και των κολλητών τους, τα πολιτικά μέσα και η διαφθορά δεν διέφεραν και πολύ από το καθεστώς μιας δικτατορίας!
- Ου..! Μην το συζητάς! Μου λέει ο πατέρας μου. Τα ίδια θα κάνανε και αυτοί, αν όχι και χειρότερα. Την καταπίεση δεν την γλυτώνεις, έτσι κι αλλιώς, όταν ζεις σε μια χώρα, χωρίς

πολιτική σταθερότητα, χωρίς δημοκρατικό παρελθόν, που από πάνω είναι και φτωχή. Όμως έτσι που ήρθαν τότε τα πράγματα, θα ήταν αφελής να νομίζει κανείς πως θα άφηναν ποτέ οι Αγγλο-αμερικάνοι να πάρουμε εμείς την εξουσία. Γι' αυτό και, όσο πιο δυνατούς μας έβλεπαν, τόσο πιο λυσσαλέα μας πολεμούσαν.

Σταμάτησε για λίγο απολαμβάνοντας τους μεξέδες και το τσίπουρο, οπότε βρήκα την ευκαιρία να συνεχίσω την ερώτησή μου.

- Τώρα όμως βλέπουμε τον υπαρκτό σοσιαλισμό να καταρρέει σαν χάρτινος πύργος και οι χώρες του σοβιετικού μπλοκ να πασχίζουν η μια μετά την άλλη να ξεφύγουν από αυτόν. Η Ανατολική Γερμανία πανηγυρίζει. Η Αλβανία έχει γίνει η πιο φιλο-αμερικανική χώρα. Πόλεμοι ξεσπούν ανάμεσα στις διάφορες εθνότητες, που θέλουν να αυτονομηθούν και προσχωρούν στο δυτικό σύστημα, έχοντας γνωρίσει τον πολιτικό αυταρχισμό, τη διαφθορά και τόσα άλλα. Η Ρωσία δεν πέτυχε το διεθνιστικό της όραμα, αλλά ούτε και την ενότητα ανάμεσα στους διαφορετικούς λαούς, που εγκλωβίστηκαν κάτω από την ομπρέλα της, γιατί φαίνεται πως πολλά τα είχε καταφέρει με το ζόρι. Τώρα που είδες ποια είναι η κατάληξη του συστήματος για το οποίο αγωνίστηκες και βασανίστηκες, αισθάνεσαι ότι διαψεύστηκες σε αυτά που πίστευες τότε; Γι' αυτά που πάλεψες χάνοντας τόσα χρόνια από τη ζωή σου; Και ειδικά για την Ελλάδα, αν υποθέσουμε πως η χώρα μας είχε βρεθεί στον δικό τους συνασπισμό, φαντάζεσαι σε τι κατάσταση θα ήμασταν σήμερα, καθώς θα παλεύαμε να ορθοποδήσουμε από την αρχή και να αντιμετωπίσουμε και τις αυτονομιστικές διεκδικήσεις των σκοπιανών, των τσάμηδων, των βλάχων, των μουσουλμάνων και - ποιος ξέρει ποιων άλλων ομάδων;- Φοβάμαι πως θα είχαμε γίνει χίλια κομμάτια και οι ξένες δυνάμεις θα υποδύλιζαν έναν νέο εμφύλιο, που θα ξεσπούσε μέχρι να διαλυθούμε. Αλλά και η Τουρκία δεν θα άφηνε ανεκμετάλλευτη αυτή την ευκαιρία.

Διέκρινα μια αμηχανία στο πρόσωπό του με την ερώτησή μου αυτή. Έβαλε τσίπουρο στο ποτήρι του, άναψε και ένα τσιγάρο με αργές κινήσεις, καθώς επεξεργαζόταν σιωπηλά την απάντησή του. Κατάλαβα όμως ότι είχα ρωτήσει πολλά πράγματα συγχρόνως, έδωσα στο τέλος και την απάντηση στην ερώτησή μου και τον έφερα σε δύσκολη θέση. Βλέποντάς τον να σωπαίνει και τις ρυτίδες στο μέτωπό του να βαθαίνουν περισσότερο, του έκανα ξανά την πρώτη ερώτηση:

- Αλήθεια, για πες μου, μετάνιωσες που ήσουν με την πλευρά των αριστερών και για τους αγώνες που έκανες; Σκέφτηκες ποτέ μήπως ήσουν κι εσύ θύμα ενός ιδιότυπου ρομαντισμού, αφού, με το ευαγγέλιο του λενινισμού και τη λατρεία της μαμάς-Ρωσίας, φανταζόσασταν ότι θα αλλάζατε τον κόσμο μέσα από μια εργατική δικτατορία, ή μια επανάσταση, τέλος πάντων;
- Όχι! Δεν έχω μετανιώσει. Αυτά πιστεύαμε, αυτά κάναμε. Έτσι κι αλλιώς οι άνθρωποι δύσκολα μπορούν να ξεπεράσουν την εποχή τους. Πολύ περισσότερο να πουν με σιγουριά τι είναι το σωστό την ώρα των εξελίξεων, αφού δεν μπορούν να ξέρουν τι παιχνίδια παίζουν πραγματικά οι ηγέτες τους, τι έχουν στο μυαλό τους, τι συνεννοήσεις έχουν κάνει στο παρασκήνιο, τι πιέσεις δέχονται, αν πρέπει να τους εμπιστευτείς και τέτοια. Πολλές φορές είναι απαραίτητη και η προπαγάνδα. Και την πάλη για την εξουσία, που μπορεί να έχει και μερικά θύματα, πάλι μπορώ να τη δεχτώ, αν είναι για καλό σκοπό. Αυτά έχουν οι αγώνες. Αλλά μέχρι ενός σημείου.
- Τι εννοείς;
- Εννοώ, ότι από ένα σημείο και πέρα δεν μπορείς να μη βάζεις το μυαλό σου να δουλέψει, να συνεχίζεις να ζεις μέσα στην αυταπάτη και στην τυφλή πειθαρχία σε ένα κόμμα, άσχετα με το τι λέει και τι κάνει.
- Το έζησες εσύ αυτό;
- Τι να σου πω, δύσκολο να σου εξηγήσω. Μα ποιος μπορούσε τότε να μην είναι κολλημένος στη μία ή την άλλη παράταξη; Δεν εγκατέλειψα ποτέ τις ιδέες ενός κουμμουνισμού με ανθρωπιά, έτσι όπως τον διδάχτηκα στην εξορία.

- Τι θες να πεις με αυτό; Ρωτάω τον πατέρα μου.
Κι εκείνος, αντί για απάντηση, μου μίλησε για έναν διάλογο που είχε με έναν παλιό του σύντροφο.
- Λοιπόν, άκου. Θα σου πω μια ιστορία για έναν σύντροφο, που ήμασταν μαζί στη Γυάρο και πώς μου έλυσε πολλές απορίες που είχα. Ήταν πολύ διαβασμένος και καλός επιστήμονας. Μοναχικός τύπος, με γιαλάκια, σκυθρωπός, σαν να έκρυβε ένα μυστικό. Ήμουν από τους λίγους που τον πλησίαζαν συχνά στην εξορία, γιατί πάντα είχα κάτι να μάθω από αυτόν. Όταν φύγαμε από εκεί και τον συνάντησα μετά από καιρό σε ένα σπίτι, μου ανοίχτηκε και σε μια στιγμή μου είπε:
- Μήτσιο μου, μού λέει, χάσαμε τα καλύτερα χρόνια της ζωής μας αγωνιζόμενοι για κάτι που δεν μας εκπροσωπεί πραγματικά. Ευτυχώς που εγώ δεν είχα παιδιά. Μην περιμένεις καλό από δικτάτορες. Τότε ζούσαμε όλοι μας με το παραμύθι της κοινωνίας των Σοβιέτ και μαλώναμε με τους άλλους λέγοντας ότι εκεί γίνανε πράγματα και θάματα και μετά από χρόνια είδαμε πως τα θαύματα υπήρχαν μόνο στη φαντασία μας.
- Σε βλέπω προβληματισμένο, του λέω, όπως ήσουν και παλιά στην εξορία. Δεν μιλούσες πολύ όμως.
- Προβληματισμένος ήμουν με πολλά πράγματα. Όπως είμαι και τώρα, μου λέει. Κάποια στιγμή κατάλαβα πως θα έπρεπε να προσέχω πώς μιλάω γι' αυτά στους συντρόφους μας εκεί στη Γυάρο, γιατί δεν θα το είχαν σε τίποτα να μου κολλήσουν τη ρετσινιά του προδότη, του ρεφορμιστή και του σοσιαλδημοκράτη, που ήταν για όλους μας κάτι σαν βρισιά.
«Ακούγοντας το συναγωνιστή μου να μιλάει έτσι», συνεχίζει να αφηγείται το περιστατικό ο πατέρας μου, «αρπάζω την ευκαιρία και του κάνω την ερώτηση που έκαναν και σε μένα πολλοί τελευταία και δεν ήξερα πώς να απαντήσω:»
- Αν σε ρώταγαν ποιο από τα δύο συστήματα, έτσι όπως τα ξέρουμε σήμερα, προτιμάς, τι θα διάλεγες; Τον κουμμουνισμό, ή τον καπιταλισμό;
Και να ποια ήταν η απάντηση του φίλου μου:
- Δεν θα διάλεγα κανένα σύστημα. Θα μου άρεσε όμως ένας

συνδυασμός και των δύο. Εμένα δεν με νοιάζει από πού θα έλθει το καλύτερο, από τον καπιταλισμό ή από τον κουμμουνισμό. Βέβαια, η ζυγαριά γέρνει προς τα εκεί που όλοι οι άνθρωποι βρίσκουν δουλειά, ψωμί, εκπαίδευση και περίθαλψη.

- Και αυτό που λένε πάλι, λέω στον σύντροφό μου, ότι δηλαδή δεν αντέχεται εύκολα ένα καθεστώς όπου δεν μπορείς να μιλήσεις και να κριτικάρεις ελεύθερα; Θα μου πεις τι προτιμάς τελικά; Τον ρώτησα ξανά.

Η απάντηση όμως, που μου έδωσε σε αυτό, με μπέρδεψε λιγάκι. Ένιωθα όμως πως κάτι ήξερε καλύτερα από μένα, γι' αυτό τη θυμάμαι:

- Τι να σου πω, μου λέει. Πώς μπορεί κανείς να είναι τόσο σίγουρος ποιο είναι το καλύτερο; Αλλιώς ήταν τα πράγματα στην αρχή, τότε που πολεμούσαμε, και αλλιώς είναι σήμερα. Αλλιώς σκεφτόμασταν τότε, αλλιώς τώρα. Βλέποντας όμως τώρα ότι αυτό που ζούσαμε, στην πράξη, δεν ήταν και τόσο ανθρώπινο, δεν θα έλεγα όχι και στην ιδέα ενός δημοκρατικού καπιταλιστικού συστήματος με ανθρώπινο πρόσωπο, όπως είναι αυτό των σκανδιναβικών χωρών (αν και αυτό δεν είναι ένα ακόμη παραμύθι που μας πουλάνε). Έτσι κι αλλιώς, μπορεί κανένα από τα δύο πρότυπα να μην ήμασταν ικανοί σαν χώρα να υιοθετήσουμε πετυχημένα. Και ποιος ξέρει πώς θα εξελιχθούν τα πράγματα στο μέλλον; Θα καλυτερέψει ο καπιταλισμός ή θα πάει προς το χειρότερο; Το θέμα πια δεν είναι τι προτιμάω εγώ κι εσύ. Τα πιο σπουδαία πράγματα είναι πάνω από τις δυνάμεις μας. Ακόμη και τα κράτη βρίσκονται τώρα κάτω από τα νύχια των διεθνών συμφερόντων!»

Άρης ο Βελουχιώτης

Άκουγα την αφήγηση αυτή του πατέρα μου για τον διάλογο που είχε με τον παλιό του σύντροφο και έμεινα έκπληκτος που σε τέτοια ηλικία μπορούσε ακόμη να θυμάται τα λόγια του. Εγώ όμως ήθελα να μάθω περισσότερα για τη δική του ιστορία και για τη σχέση του με τον Άρη τον Βελουχιώτη. Γι' αυτό και, αλλάζοντας θέμα, τον ρώτησα:

- Για πες μου όμως και κάτι άλλο από τη δική σου ιστορία. Ως πρόεδρος των αγωνιστών Εθνικής Αντίστασης τρέχεις πάντα και καταθέτεις στεφάνι στον Άρη, ενώ όταν εκείνος ήρθε να σε πάρει να συνεχίσετε τον ένοπλο αγώνα, εσύ δεν τον ακολούθησες.
- Όχι, κάνεις λάθος, τον ακολούθησα, αλλά στον δρόμο με έπεισαν οι άνθρωποι του κόμματος ότι ο αγώνας από εδώ και πέρα θα ήταν πολιτικός και ότι αυτά τα πράγματα δεν λύνονται μόνο στα βουνά. Το πίστευα κι εγώ αυτό. Ήρθα όμως σε δύσκολη θέση, γιατί από την άλλη μεριά εκτιμούσα και θαύμαζα πολύ τον Άρη. Ευτυχώς όμως αυτός δεν με πίεσε, αλλά με άφησε να αποφασίσω μόνος μου, τη στιγμή που και ο ίδιος διαισθάνθηκε πως το παιχνίδι ήταν χαμένο.
- Μπορείς να μου πεις λίγα λόγια παραπάνω για τον ρόλο του Άρη Βελουχιώτη; Τον ρώτησα.

Όμως, πριν προλάβει να απαντήσει την ερώτησή μου αυτή, δεν άντεξα και είπα εγώ στον πατέρα μου τη δική μου άποψη:

- Κατά τη γνώμη μου, ο ρόλος του είχε φτιασιδωθεί με μύθους και οράματα των απλών ανθρώπων που ήταν μακριά από την κεντρική ηγεσία του ΚΚΕ και που δεν είχαν τη δυνατότητα την εποχή εκείνη να ενημερώνονται στα βουνά και στην περιφέρεια. Λειτουργούσαν παρορμητικά. Βλέποντας τον πόλεμο και τις διώξεις που ακολούθησαν, θεώρησαν ότι αυτό οφειλόταν στην αρχικά συμβιβαστική στάση της ηγεσίας τους. Το πρόβλημα όμως δεν προήλθε από τη διαλλακτικότητα της ηγεσίας τους, αλλά από την αλλαγή πλεύσης του ξένου διευθυντηρίου, που με τίποτα δεν ήθελε να έχουν λόγο στα πολιτικά πράγματα και στον διοικητικό μηχανισμό της χώρας οι αριστερές δυνάμεις, με την τεράστια ισχύ και επιρροή τους και με τις ανατρεπτικές τους ιδέες. Έτσι, μετά τον πόλεμο, αντί να εφαρμόσουν τις συμφωνίες τους, τις αθέτησαν, άσκησαν εκβιαστικές πιέσεις στην αδύναμη κυβέρνηση Παπανδρέου και επιδόθηκαν σε έναν πόλεμο εναντίον των αριστερών άνευ προηγουμένου. Έναν πόλεμο, που θύμιζε συμπεριφορά σκληρού αποικιοκράτη, που κυβερνά τη χώρα με το έτσι θέλω. Καταλαβαίνω την οργή του Άρη και των οπαδών του, το θιγμένο πατριωτικό τους φιλότιμο. Αναγνωρίζω τη

γενναιότητα που είχαν να αντιδράσουν δυναμικά ενάντια σε όλα αυτά, όμως αυτό δεν μου αρκεί για να δικαιώσω σήμερα το σκεπτικό και την πολιτική του Άρη. Θεωρώ πως δεν αναλογίστηκε όσο θα έπρεπε τις συνέπειες της παράταξης του εμφύλιου σπαραγμού και το πόσο χειρότερα θα ήταν τα πράγματα στο μέλλον για τη χώρα μας, αν συνεχιζόταν το δεύτερο αντάρτικο, τη στιγμή που οι μεγάλες δυνάμεις συνήθως, όποτε τα βλέπουν σκούρα, μπορούν να παρέμβουν ανά πάσα στιγμή.

Όλη την ώρα που του έλεγα αυτά, ο πατέρας μου κουνούσε καταφατικά το κεφάλι του, σαν να συμφωνούσε με αυτά που άκουγε. Κάποια στιγμή βυθίστηκε στη σιωπή και το αφηρημένο βλέμμα του έδειχνε να πλανάται με λύπη στο παρελθόν. Η γόπα από το τσιγάρο του έφτασε ως την άκρη, του έκαψε τα δάχτυλα και μόνο τότε γύρισε ξανά στο παρόν. Μετά από κάποια λεπτά σιωπής, με κοίταξε, έσβησε το τσιγάρο του και μου είπε με συνωμοτικό ύφος:

- Το κόμμα πάντα τον έβλεπε με καχυποψία τον Άρη. Ξέρουμε πως δεν τον ενημέρωνε για τις παρασκηνιακές συνεννοήσεις του με τη Ρωσία, αλλά ούτε και του ζητούσε τη γνώμη για τις ενέργειές του. Τον θεωρούσε εκτελεστή των αποφάσεών του. Ο Άρης, έχοντας τη ρετινιά του «δηλωσία» επί Μεταξά προσπαθούσε, στην αρχή τουλάχιστο, να δείχνει υπάκουος στις εντολές του κόμματος, μετά όμως πεισμάτωσε γιατί πίστευε πως χρειαζόταν να δοθεί μια πιο σκληρή και υπερήφανη απάντηση στους ξένους και τους εξαρτημένους διαφεντευτές αυτού του τόπου. Πιστεύω πως αν ο ίδιος ο Άρης είχε και την πολιτική ευθύνη, όπως ο Τίτο στη Γιουγκοσλαβία και ο Δημητρώφ στη Βουλγαρία, τα πράγματα θα ήταν πολύ διαφορετικά. Ο Άρης δεν ήταν προσκολλημένος στα Σοβιέτ. Πρώτα ήτανε πατριώτης και μετά κομμουνιστής. Ποτέ ο Άρης δεν θα φορούσε τη στολή του Ταγματάρχη της Κα Κε Μπε, όπως έκανε ο Ζαχαριάδης, ούτε θα αδιαφορούσε για τα εθνικά ζητήματα. Αυτό το έδειξε εξ' άλλου με τη στάση του την τελευταία περίοδο της ζωής του. Όταν εγώ τού μετέφερα την πρόταση των ανθρώπων του κόμματος να πάει στο Μπούλκις της Σερβίας, εξανέστη και είπε ορθά κοφτά πως: «Στο

Μπούλκис πάνε μόνο οι προδότες. Ο Άρης θα πεθάνει στην Ελλάδα!». Όπως και έγινε. Και μην ξεχνάς πως η ελπίδα των αριστερών να ανατρέψουν το καθεστώς την εποχή εκείνη δεν ήταν εντελώς παράλογη, αφού είχαν δύναμη και μπορεί και να τα κατάφερναν, όσο τα πράγματα ήταν ακόμη ρευστά.

- Θα συμφωνούσα εντελώς μαζί σου, αν τουλάχιστον είχε εξασφαλιστεί η διαβεβαίωση από πλευράς της Ρωσίας πως θα πρόσφερε την αμέριστη υποστήριξή της στον αγώνα των αριστερών όχι μόνον να καταλάβουν την εξουσία, αλλά και να μην πολεμηθούν οι ίδιοι και σκοτωθούν χωρίς σταματημό, σχολίασα. Κάτι τέτοιο όμως δεν το έκανε η Ρωσία. Απλώς επωφελούνταν από τις αναταραχές, χωρίς να παρεμβαίνει φανερά, αφού οι σφαίρες επιρροής είχαν ήδη συμφωνηθεί άτυπα.
- Ναι, αλλά εμείς οι απλοί άνθρωποι δεν γνωρίζαμε αυτές τις συμφωνίες. Δεν ξέρω ακόμη και τι πληροφορίες είχε ο Άρης για το θέμα αυτό. Πώς μπορείς να μας κρίνεις εσύ σήμερα; Και - στο κάτω-κάτω - τι χειρότερο θα μπορούσε να είχαμε πάθει από τις εχθροπραξίες που οι Εγγλέζοι άρχισαν εναντίον μας, μαζί με όλες τις φιλοφασιστικές κρατικές και παρακρατικές στρατιωτικές ομάδες; Αυτές δεν ήταν που εξαγρίωσαν τους αριστερούς και τους έσπρωξαν στα άκρα; Μόλις τελείωσε ο πόλεμος και δεν μας χρειαζονταν άλλο να πολεμούμε οργανωμένα τον εχθρό, στράφηκαν εναντίον μας, με στόχο να μας εξοντώσουν. Αυτό ήταν άδικο και ταπεινωτικό. Δεν ήμασταν Έλληνες εμείς; Γιατί θα έπρεπε να σκοτωθούμε, να βασανιστούμε και να εξευτελιστούμε; Τι άλλο να κάναμε από το να υπερασπιστούμε την αξιοπρέπειά μας, ακόμη και να πεθάνουμε στις μάχες;

Κατάλαβα πως ο πατέρας μου μόλις είχε μιλήσει απολογητικά, με βάση τα δεδομένα της εποχής του, κυρίως όμως με βάση το συναίσθημα. Τα λόγια του μάλλον έρχονταν σε αντίθεση με αυτά που μου έλεγε προηγουμένως. Το συναίσθημα σε ορισμένες περιπτώσεις είναι πιο δυνατό από τη λογική. Πηγάζει από τη σχέση μας με τους ανθρώπους και με τον προηγούμενο εαυτό μας, για τούτο και είναι δύσκολο να αλλάξεις μια κρίση που βασίζεται σε αυτό.

Έτσι, αποφεύγοντας να σχολιάσω τις κρίσεις και τις εικασίες που διατύπωσε, σκέφτηκα να του πω ξεκάθαρα τη γνώμη μου, έστω και αν ήξερα πως δεν θα με άκουγε:

- Ναι, του λέω, ίσως να ήταν διαφορετικά τα πράγματα, αν ο Άρης κατάφερνε να υπερισχύσει. Αφού όμως η Ελλάδα είχε ταχθεί στη Δύση με τη μοιρασιά Τσώρτσιλ και Στάλιν, ό,τι και να έκαναν οι ανυπόταχτοι αντάρτες στη χώρα μας, δεν θα κατάφερναν να τα βάλουν με τις μεγάλες δυνάμεις, ώστε να επιβάλουν τελικά το δικό τους μοντέλο διακυβέρνησης. Το μόνο που θα κατάφερναν, θα ήταν ακόμη περισσότερη σφαγή και έναν ακόμη πιο σκληρό δρόμο για τη μετάβαση στη δημοκρατία. Και αν ακόμη ο Άρης ερχόταν στην εξουσία – μια υπόθεση κάνουμε – μην νομίζεις πως θα παρέμενε ο μύθος που είναι σήμερα και το ίδιο άσπιλος, ώστε να δίνει το δικαίωμα σε πολλούς αριστερούς να ονειροπολούν και να λένε «αν..» και «αν..». Δεν νομίζεις ότι θα έκανε κι εκείνος τα δικά του λάθη και τη δική του μικροπολιτική, αν έστω και για λίγο διάστημα, βρισκόταν στα πράγματα; Κακά τα ψέματα! Θα αναγκαζόταν και αυτός να ζητήσει βοήθεια από το εξωτερικό και να δώσει τα απαραίτητα ανταλλάγματα. Αλλιώς είναι κάποιος στα λόγια κι έξω από το χορό κι αλλιώς όταν βρεθεί αντιμέτωπος με τα αδιέξοδα της πολιτικής εξουσίας ... Αυτό όμως βολεύει και μας, που έχουμε ανάγκη να ζούμε με μύθους πολιτικούς.
- Μπορεί και να έχεις δίκιο. Όμως εγώ είμαι 89 χρονών, πώς μπορώ να αλλάξω τώρα;
- Είσαι 89 χρονών και μακάρι ο Θεός να σου δώσει και άλλα χρόνια για να τα εκατοστήσεις και να τα υπερβείς. Αλήθεια, πες μου: αν σου ζητούσε κανείς να δεις πίσω σου το παρελθόν, τι θα έλεγες;
- Αχ, παιδί μου.... Σαν να ήταν χτες που έγιναν όλα!

Όλα τα γεγονότα του παρελθόντος του, συσσωρεμένα σε μια μέρα, που στον άξονα της ζωής μοιάζει με ένα σημείο. Όλος ο χρόνος της ζωής του έμοιαζε σαν ένα θέατρο, που κράτησε μια μέρα. Το σήμερα με το χτες, το αίτιο με το αποτέλεσμα σε απόλυτη συνταύτιση. Τα γεγονότα και τις καταστάσεις τους ο χρόνος τα έκανε ένα, μια συγκεκριμένη στιγμή, που ήταν χτες. Στη ζωή του ήθελε να τα βρίσκει με το τώρα. Γι' αυτό για εκείνον ήταν

όλα χτες.

Αυτή ήταν και η τελευταία σοβαρή μας κουβέντα. Το παρελθόν δεν θεραπεύονταν έτσι κι αλλιώς και το μέλλον του μετριόταν σε τρία ακόμα χρόνια ζωής.